

УТИЦАЈ МОРФОЛОШКИХ КАРАКТЕРИСТИКА ПРОСТОРА НА ЊЕГОВУ САГЛЕДИВОСТ И ПРЕПОЗНАТЉИВОСТ

THE INFLUENCE OF MORPHOLOGICAL SPATIAL FEATURES UPON THEIR PERCEPTION AND READABILITY

Резиме

Утицај морфолошких карактеристика простора на његову сагледивост и препознатљивост приказан је на основу анализе четири градска трга из наше средине који су изабрани као карактеристични примери, односно они који на најбољи начин одсликавају особености тргова у Србији. Сложеност морфолошких карактеристика посматрана је са два становишта. Једно становиште везано је за положај градског трга у оквиру градске структуре, док се друго односи на његову величину и облик. Разлога за овакву поделу морфолошких карактеристика има више.

Било који елемент урбаног простора, поред тога што је целина за себе, представља саставни део ширег просторног окружења. У том смислу градски трг треба да буде сагледан у склопу целокупног градског окружења. Са друге стране, величина и облик градског трга представљају оне његове карактеристике које на најбољи могући начин дочаравају његову структуралну разноврсност, па се стога намећу као особине које треба да буду анализирани.

Кључне речи: градски трг, положај, величина, облик, препознатљивост, сагледивост

Abstract

The influence of the morphological characteristics of the space to its recognition and perception is presented according to the analysis of the four city squares in our country. The four squares that are chosen are the characteristically examples which, on the best way, represents the feature of the Serbian squares. Complexity of the morphological characteristics is presented in two different approaches. The first one is related to the position of the city square in the frame of the city structure, and the second one is related to its size and shape. There are several reasons for this kind of division of the morphological characteristics. Each part of the urban space is at the same time one whole as well as the part of the wider surroundings. It means that the city square has to be recognized as the part of the whole city structure. On the other hand, size and shape of the city square are the characteristics that on the best way represents its diversity, so they have to be analyzed.

Key words: the city square, position, size, shape, recognition, perception

Увод

Читаво истраживање базирано је на два група информација које су прикупљене, анализирани и систематизоване, како би се дошло до одређених закључака. Прву групу информација чине морфогенетска истраживања конкретних простора која се састоје од анализе настанка, развоја и трансформације одређених просторно-физичких целина, као и од анализе тренутног стања истих¹. Другу групу информација чине резултати анкете спроведене на репрезентативном узорку од 42 студента четврте године Архитектонског факултета у Београду, који су у оквиру наставе на предмету Урбана

морфологија имали задатак да одговоре на одређена питања која се тичу морфолошких карактеристика простора које су непосредно обишли².

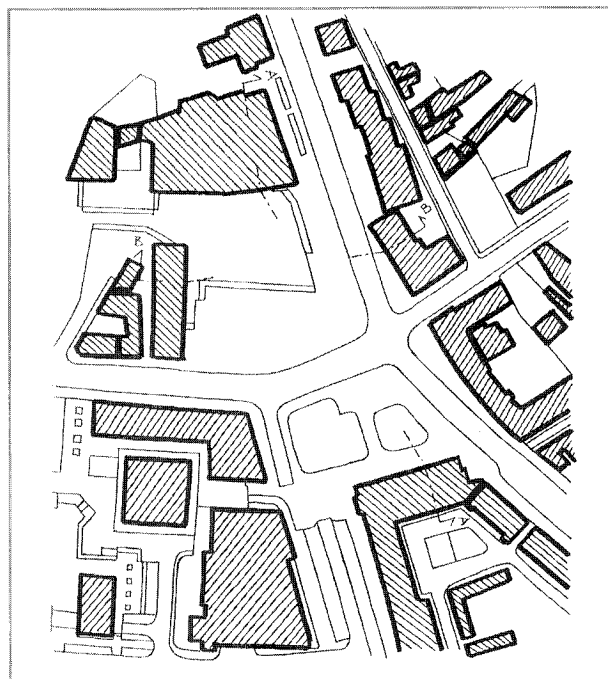
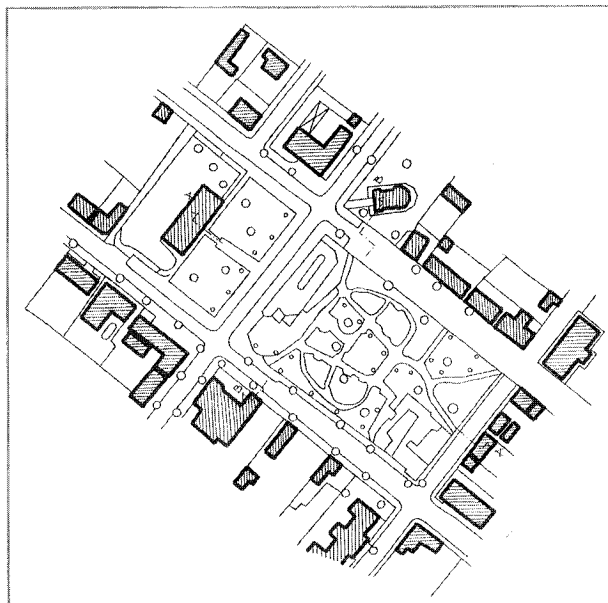
¹ Морфогенетски процес подразумева хронолошку синтезу свих активности и релација у оквиру изграђеног простора, које су резултирале његовим обликовним просторним карактеристикама. То је континуални и перманентни процес који се састоји од истраживања генезе, развоја и трансформације изграђених структура. С обзиром да свака изграђена структура на неки начин изражава и ниво културе одређене средине, то се морфогенетска истраживања ослањају на разумевање идентитета одређене средине, како би се дошло до узрока који су довели до формирања појединих просторно физичких елемената. У конкретном случају, анализирана су четири градска трга од времена њиховог настанка па до данашњих дана, како би се створили услови за разумевање њихових морфолошких карактеристика.

Први пример је Трг Кнеза Михајла у Горњем Милановцу (Сл. 1). Овај правоугаони трг представља централни мотив планске ортогоналне градске композиције која је формирана средином деветнаестог века. Трг је једини отворени простор у граду и постављен је на благо нагнутом терену. У својој оригиналној поставци, површина му је била више него двоструко мања од данашње, па је тада једини елемент изражајности - црква са торњем, представљала главну доминанту у простору. После повећања површине трга, која је изведена педесетих година двадесетог века, ни постављање новог елемента изражајности - хотела "Шумадија" са својим видиковцем, није могло да промени утисак о предимензионисаном простору. Трг пресецају четири улице на којима се одвија жив саобраћај, од којих три дуж својих праваца поседују места за паркирање. У средишњем делу трга налази се велика парковска површина која је испуњена бујним зеленилом. Поред поменутих објеката, вредно је поменути и зграду старог суда и начелства која се, као слободностојећи објекат у оквиру простора трга налази на његовом највишем месту и која по положају апсолутно доминира простором. Значајно је напоменути да су готово сви објекти слободностојећи, што тргу даје карактеристике недовољно затвореног простора.

Други пример чини главни градски трг у Чачку (Сл. 2). Ради се о простору који је саставни део радијалне градске композиције. Готово сви главни градски токови завршавају се на простору овог, по облику, неправилног трга. Најзначајнији објекат на тргу јесте зграда Дома културе која се налази са северне стране и која својом стакленом фасадом доминира простором трга. Преко пута Дома културе налази се четвороспратна управна зграда Хидроградње, са широким и упечатљивим прочељем. Објекти који се налазе са источне и западне стране трга углавном су стамбеног или пословног карактера, са приземљима намењеним услужним делатностима и трговини. Колски саобраћај елиминисан је са две улице које се уливају у трг, док је остао присутан само на главној саобраћајници. Партерно уређење трга остварено је углавном попљочавањем и благом денivelацијом терена, док су зелене површине присутне у занемарљиво малом проценту.

Сл. 1

План трга у Горњем Милановцу
Situation plan of the square in Gornji
Milanovac

Сл. 2

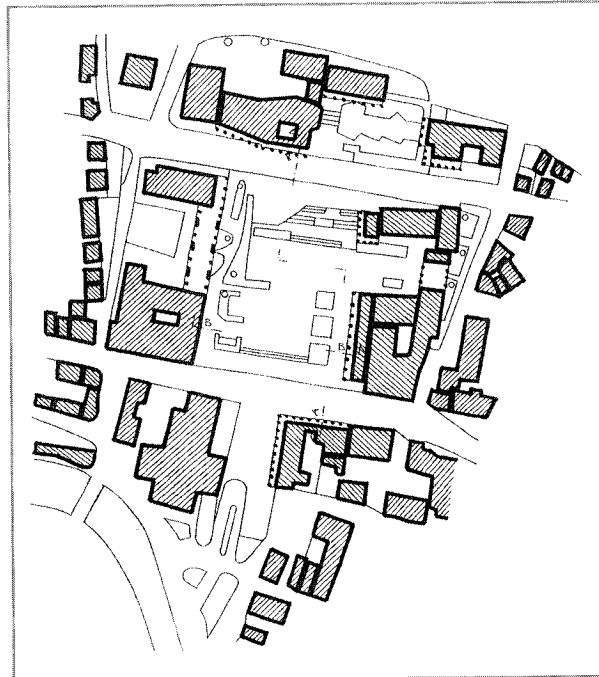
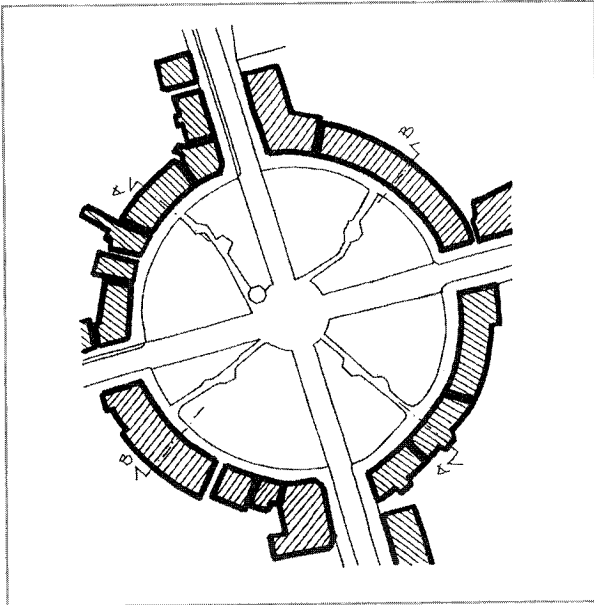
План трга у Чачку
Situation plan of the square in Cacak

2 У оквиру наставе на предмету Урбана морфологија, студенти четврте године Архитектонског факултета имали су задатак да на конкретним примерима четири градска трга уоче и представе њихове морфолошке карактеристике, као и њихов утицај на сагледивост и препознатљивост простора. За сваки од анализираних тргова рађене су две врсте анкете. Први део састојао се од рада на самом простору трга где је задатак био да се уоче и цртежом представе основне

морфолошке карактеристике простора. Други део састојао се од рада по напуштању простора трга, где је задатак био да се одговори на питања која се тичу морфолошких карактеристика простора, према сећању. На крају је рађена коначна анкета чији је задатак био да се укаже на заједничке карактеристике анализираних простора, као и на утицај морфолошких карактеристика на њихову сагледивост и препознатљивост.

Сл. 3

План трга у Пожеги
Situation plan of the square in Pozege

Сл. 4

План трга у Ужицу
Situation plan of the square in Uzice

Следећи пример јесте Трг Љуба Мићића у Пожеги (Сл. 3). Овај кружни трг, који се налази на раскршћу две главне градске улице, заузима централно место у склопу ортогоналне планске композиције. Својим положајем и обликом доминира простором града у сваком погледу. Међутим, особина наших тргове која се тиче неусклађености планске композиције трга и његовог архитектонског

оквира, овде долази до пуног изражаја. Објекти који формирају трг немају никакве изражајне карактеристике по којима би се могли сматрати особеним. Имајући у виду велику површину трга (113 метара у пречнику), једносратни и двосратни објекти какви се налазе у његовом окружењу, тешко да могу да допринесу стварању простора који би оставио импресиван утисак. Ни континуално изграђени фронт којим је трг уоквирен не може да допринесе утиску о простору дефинитивно затвореног карактера. Од нестамбених објеката који уоквирују простор трга треба издвојити зграду општине која је постављена на југозападној страни, као и зграду поште која се налази наспрам општине. Колски саобраћај је искључен са трга, док је велики део територије трга претворен у парковску површину која је на појединим местима обogaђена густим растињем.

Последњи пример је Градски трг (Трг партизана) у Ужицу (Сл. 4). Овај простор представља саставни део линеарне градске композиције и заузима централну позицију у оквиру градске структуре. Налази се на месту старе житне пијаче која је била главно место свих важних градских догађаја. Почетком шесдесетих година двадесетог века површина трга је готово двоструко повећана, када је трг и добио садашњу физиономију. Трг је правоугаоног облика са додатним проширењима на одређеним местима и налази се на терену у паду са висинском разликом од 4,5 метара. На горњој, северној страни трга налази се зграда позоришта које има доминантан положај у односу на остале објекте, док са јужне стране тргом доминира зграда хотела "Златибор" својом висином. Најзначајнија карактеристика овог трга је чињеница да сви објекти који уоквирују простор трга, изузев зграде хотела, поседују елементе

заштићености у оквиру своје структуре. Стубови и повучена приземља, како на јавним објектима, тако и на стамбеним зградама, дају изразито особен карактер простору трга. Две паралелне колске саобраћајнице правца исток-запад уоквирују средишњи простор који је поплочан и намењен само пешацима. Централни плато је због терена у паду издељен на неколико нивоа који су раздвојеним широким степеништима. Зеленило је, у поређењу са огромним простором трга, веома скромно заступљено, али је присутно на одговарајућим местима.

ПОЛОЖАЈ ТРГА

С обзиром да се трг налази у просторном контексту изграђене градске средине, његов положај је битан јер одређује однос трга према морфологији градског ткива. Однос између положаја трга у оквиру градске структуре са једне стране, и укупне морфологије градског ткива са друге, узајамног је карактера и промењив током времена. У одређеним случајевима трг или група тргова представљају важне одреднице целокупне структуре града. То значи да се трг не може посматрати као независан елемент који се налази било где у простору, већ као интегрални део изграђеног градског простора.

Зашто се трг налази на одређеном месту у оквиру градске средине питање је на које није увек лако одговорити. У одређеним градовима, на први поглед, чини се да трг има потпуно случајан положај. Наиме, изгледа као да је немогуће установити неки значајан принцип који би објаснио постојање трга на конкретном месту. Међутим, уочавањем принципа другог реда може се доћи до одређених појашњења. Ова констатација првенствено се односи на градове који су настали спонтано. Са друге стране, ни код градова који су детаљно планирани као целине, не мора да значи да ће простор који је намењен тргу стварно то и постати. Положај трга у оквиру градске структуре исто је толико питање случаја колико је и питање претходног размишљања.

Када су наши градови у питању, основна карактеристика која се тиче положаја градског трга у оквиру структуре града у коме се налази, јесте чињеница да је градски трг по правилу саставни односно конститутивни део градске композиције и да заузима његово централно место. Без обзира да ли се ради о новим планираним градовима као што су Пожега и Горњи Милановац или градовима у којима је извршена умерена трансформација градске структуре као што су Чачак и Ужице, градски трг увек доминира матрицом у којој се налази.

Из анализираних примера Пожеге и Горњег Милановца могу се установити одређени принципи који су коришћени приликом формирања тргова у новим планираним градовима Србије деветнаестог века, а тичу се његовог положаја. Усвојени принципи произашли из планских композиција представљају основне карактеристике тргова тог времена: планска композиција новоформираног града поседује само један трг; трг је конститутивни елемент планске композиције и чини његову просторно-физичку доминанту; трг се по правилу налази у средишту планске композиције; трг је правилног геометријског облика; трг је увек постављен на пресеку или уз главне саобраћајне токове; површина трга је изразито велика у односу на површину града.

Основне карактеристике тргова у градовима у којима је извршена умерена трансформација, као што су Ужице и Чачак могу се свести на следеће: планска композиција града, поред главног, садржи и друге, по правилу мање тргове; трг је конститутивни елемент планске композиције; трг је неправилног геометријског облика; површина трга је велика у односу на степен густине изграђености окружења.

Закључци који се односе на положај трга

1. Постоји изразита неусклађеност између архитектонског оквира трга и његовог положаја у склопу урбане матрице у којој се налази

Једна од основних карактеристика градског трга у Србији јесте несклад између вредности његовог архитектонског оквира и положаја у склопу композиције градског плана у коме се налази. У оквирима планске композиције, градски трг, по правилу, представља конститутивни елемент који не ретко доминира читавом планском композицијом. Са друге стране објекти који формирају простор трга, по својој форми, величини и архитектонским елементима нису у складу са изразитом планском доминантом. Резултати анкете потврђују да је несклад нарочито изражен код примера тргова који представљају саставни део ортогоналне планске композиције. На питање *"Шта сматрате највећим недостатком трга у Горњем Милановцу"* од 42 анкетираних њих 26,32% је одговорило да је то неадекватност његовог архитектонског оквира. На исто питање код трга у Пожеги 27,5% анкетираних одговорило је на исти начин. Код преостала два трга у Ужицу и Чачку, код којих планска композиција није ортогонална, неадекватност архитектонског оквира трга не помиње се као његов недостатак.

2. Облик урбане матрице града утиче на повољност положаја градског трга

Повољност положаја градског трга у великој мери предодређена је обликом урбане матрице града у коме се налази. Резултати анкете показују да је повољност положаја градског трга најтеже исказати у склопу линеарног облика градске матрице. На питање *"Шта сматрате највећим квалитетом сваког од 4 анализираних трга"* добијени су следећи одговори. Код трга у Горњем Милановцу, који је део ортогоналне планске композиције, 10,53% анкетираних одговорило је да је то његов положај у склопу градске матрице. Код трга у Пожеги, који је такође саставни део ортогоналне планске композиције, његов положај највећим квалитетом сматра 10% анкетираних. Код трга у Чачку, који је део радијалне планске композиције, 9,52% анкетираних његов положај у склопу градске матрице сматра највећим квалитетом трга. Међутим, код трга у Ужицу, који је саставни део линеарне планске композиције, нико од анкетираних није квалитативно везао његов положај за градску матрицу у којој се налази.

3. Број тргова у оквиру градске структуре, као ни карактер градске матрице немају утицаја на централни положај главног градског трга

Положај главног градског трга у нашој средини по правилу се везује за средиште градске структуре у којој се налази, независно од тога да ли се он појављује као једини трг у склопу градске матрице или их има више. Са друге стране, ни карактер градске матрице у којој се трг налази не утиче на централитет његовог положаја. Анализирани примери потврђују ову чињеницу која је изразита карактеристика наших тргова. Тргови у Горњем Милановцу и Пожеги, саставни су делови геометријски планиране ортогоналне градске матрице у којој заузимају изразито и геометријски прецизно средиште и једини су тргови у склопу градских структура. Насупрот

њима, тргови у Чачку и Ужицу делови су радијалне односно линеарне спонтано настале градске матрице у којој заузимају централно место и поред тога што нису једини тргови у склопу градских структура.

4. Положај градског трга није увек у складу са матрицом у којој се налази

Резултати анкете показују да положај трга није увек у складу са урбаном матрицом у којој се налази. На питање *"Који од 4 трга је у најоптималнијем складу са планском матрицом у којој се налази"* највећи број анкетираних, њих 57,14%,

одговорило је да је то трг у Горњем Милановцу. Без обзира на то што анкетирани милановачки трг сматрају физички неусклађеним, предимензионисаним и недовољно сагледивим, прогласили су га најусклађенијим са планском матрицом у којој се налази. Свакако да томе у највећој мери доприноси његов конститутивни и доминантни положај у склопу ортогоналне градске матрице. Насупрот њему, за трг у Пожеги се определило само 14,29% анкетираних, највероватније из разлога што кружна форма појешког трга у средишту урбане матрице није условила њену радијалну поставку.

ВЕЛИЧИНА ТРГА

Величина или димензија трга је једна од његових најочљивијих карактеристика. Разлике у величини трга су до те мере велике, да је често целокупну класификацију тргова могуће формирати само на основу његове величине. Велики је број карактеристика које утичу на величину трга, а најзначајније су оне које се односе на његову форму и функцију. Сигурно је да су форма и функција основне карактеристике било ког трга, па се самим тим кроз њихове релације може посматрати и њихова величина.

Генерално, постоје два приступа која третирају величину трга као питање од значаја: приступ по коме се величина трга одређује посредно; и приступ по коме се величина трга одређује непосредно.

Приступ по коме се величина градског трга одређује посредно, дефинисан је кроз његову функцију. Посредно одређивање величине трга важно је из разлога што представља базу сваке касније реализације. Витрувије (Marcus Vitruvius Pollio), на пример, мисли да величина трга мора да се одмери према броју људи, и то на начин: *"да не буде мало простора за искоришћавање или да трг не изгледа празан због малог броја људи"*. (Vitruvius Polio, 1951, p. 100.). Са друге стране, Паладио (Andrea Palladio) сматра да величина главног трга (поред главног он за стамбене четврти предлагаје и већи број мањих тргова) треба да буде одређена потребама грађана. Трг са једне стране, не сме да буде сувише мали да би био од користи, док са друге стране, када се на њему налази мали број људи не сме да изгледа празан. (Blumenfeld, 1953, p. 41.). Ову двојност је веома тешко испоштовати с обзиром да се на главном градском тргу обично преклапа више различитих функција које свака за себе имају потребу за различитим бројем људи. Величина градског трга посматрана је и у контексту сигурности и здравља грађана. После земљотреса који је задесио Сицилију 1693. године, градски оци Катаније су планирајући нове градове захтевали да тргови буду довољно велики, да у случају нове катастрофе, могу да послуже за збрињавање и логоровање угроженог становништва. (Tobriner, 1982, pp. 30-31.).

Приступ по коме се величина градског трга одређује непосредно може бити сагледан на два начина: помоћу апсолутних димензија; и помоћу релативних димензија.

Приступ по коме се величина трга одређује бројчаним показатељима везаним за његове апсолутне димензије има вредност из

разлога што се у овом случају оперише са цифрама које омогућавају поређење. Без обзира о ком тргу је реч, ако се каже колика је његова дужина у односу на ширину или колика му је површина, свима је јасно о каквом се просторном склопу ради. У појединим крајевима света постојала су правила која су се односила на димензије тргова. Тако су, на пример, у колонијалним градовима Јужне Америке одређиване минималне димензије тргова од 61 са 91 метара, а максималне 162 са 244 метара, када су у питању главни градски тргови. (Delson, 1979, p. 44.). Оваквим исказивањем димензија, односно пропорција, практично се одређује и облик самог трга. У наведеном примеру се наглашава да трг у сваком случају мора бити правоугаоног облика, где ће дужина бити бар један и по пута већа од ширине. Алберти (Leone Battista Alberti) је имао слично мишљење о димензијама трга. Када су га питали какав би трг желео да направи, одговорио је да би највише волео трг коме је дужина два пута већа од ширине. (Kostof, 1992, p. 137.). Са друге стране, бројчани показатеље који се тичу површине трга, омогућавају њихово лако упоређивање. Тако Шимко (Владимир Тихонович Шимко) анализирајући тргове на примеру Русије, врши њихову класификацију на три категорије у односу на величину и степен сложености. Трећу категорију чине тргови месног значаја површине од 0,5 до 1 хектара. Другу категорију чине тргови реонског значаја површине 3 до 4 хектара, док прву категорију чине тргови општеградског значаја чија површина износи преко 5 хектара. (Шимко, 1990, пп. 28-29.). Без обзира што се у овом примеру апострофирају и елементи организационе сложености простора, као и његовог значаја, јасно је да површина игра пресудну улогу у дефинисању разлика појединих категорија.

Приступ одређивања величине трга помоћу релативних димензија је најсложенији али и најмеродавнији из разлога што величину трга дефинише односом између величине слободног простора и објеката који га окружују, што је од есенцијалног значаја са просторно-физичког аспекта сагледавања простора. Према Албертију, величина трга се дефинише односом између величине објеката и слободног простора и то на следећи начин: ширина трга не сме бити мања од три нити већа од шест висина објеката који га окружују. (Hegemann and Peets, 1988, p. 39.). Постоје и другачија мишљења када је поменути однос у питању. Зите (Camillo Sitte), на пример, сматра да је минимална димензија трга једнака висини објеката док максимална димензија представља двоструку димензију објекта. (Zite, 1967, p. 46.). Односи које он поставља указују на чињеницу да је више склон трговима затвореног карактера, који по њему и јесу права вредност. Анализирајући величине ренесанских тргова, Хегеман (Werner Hegemann) и Питс (Elbert Peets) закључују да ширина трга треба да кореспондира са једном, две или три висине објеката који га окружују. (Hegemann and Peets, 1988, p. 42.). Али за разлику од претходних тумачења, они дају и објашњења због чега односи треба да буду такви или боље речено прецизирају да такви односи имају одређено значење. Тумачење конкретног значења везано је за визуелну перцепцију људског ока. Наиме, људско око функционише на такав начин да: најбоље види детаље објекта ако је удаљено од њега на дистанци која је једнака висини самог објекта; најбоље види објекат као целину ако је удаљено од њега на дистанци која износи две висине објекта; и најбоље види

објекат као део групе објеката ако је удаљено од њега на дистанци која износи три висине објекта. Очигледно је да је приступ по коме се величина трга одређује помоћу његових релативних димензија најмеродавнији с обзиром да изграђена структура која се налази на ободу трга једино у том случају има одређени значај.

Закључци који се односе на величину трга

1. Повећањем величине трга губи се осећај његових димензија

Резултати анкете недвосмислено указују на чињеницу да се повећањем величине трга губи осећај за његове димензије. На питање *"Колике су димензије трга у Горњем Милановцу"*, од 42 анкетираних, који су трг напустили 15 минута пре него што им је питање постављено, само 2 су дали тачан одговор (120x250 метара) док је њих 40 одговорило погрешно. Индикативно је да су свих 40 испитаника који су дали погрешан одговор димензије проценили мањим него што јесу. Погрешни одговори били су веома различити и кретали су се од 45x90 метара до 100x200 метара. Средња вредност свих одговора износи 75x135 метара, што значи да просечан одговор процењује величину трга за више од 40% мању него што она заправо јесте. (Сл. 5)

2. Постављањем објекта у неизграђени (средишњи) део трга добија се утисак његове мање величине

Резултати анкете потврђују чињеницу да се постављањем објекта у неизграђени део трга добија утисак његове мање величине. На питање *"Који од четири трга има највећу површину"*, од 42 анкетираних, само 16,67% дало је тачан одговор (трг у Горњем Милановцу), док је њих 83,33% погрешно проценило да је то трг у Ужицу. Површина трга у Горњем Милановцу износи око 30000 квадратних метара, што је за више од 30% више него површина трга у Ужицу која износи око 20000 квадратних метара. Међутим, тргом у Горњем Милановцу доминира зграда суда и начелства која је постављена на његовом неизграђеном делу као слободностојећи објекат на најузвишенијем делу трга, чиме је постигнут ефекат да овај огроман простор изгледа мањи него што заправо јесте. Овом утиску доприноси и густо растиње које је заузима средишњи неизграђени део трга. Са друге стране трг у Ужицу, иако мањи по својим димензијама, одаје утисак простора веће површине због тога што му је

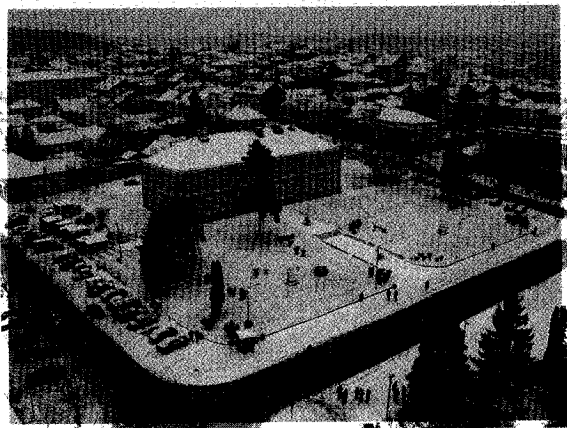
средишњи део потпуно слободан, континуално поплочан, без икаквих физичких и визуелних препрека. (Сл. 6)

3. Кружна форма спречава повећање величине градског трга

Једна од основних карактеристика тргова у нашој средини је њихова предимензионисаност. Та карактеристика је нарочито дошла до изражаја у другој половини двадесетог века када је у многим градовима дошло до изразитог повећања димензија централних градских тргова. Тргови који су предмет ове анализе преживели су исту судбину. Тако су тргови у Ужицу и Чачку, чија је функција у првој половини двадесетог века била везана за градску пијаци, у другој половини двадесетог века више него дупло повећали своје димензије како би постали простори репрезентативног и манифестиционог карактера. Чак ни трг у Горњем Милановцу, који је саставни део новоформиране градске матрице сматране за ремек дело српског урбанизма у време градооснивачког периода, није избегао такву судбину. Наиме, трг чије су иницијалне димензије биле 90 са 120 метара, изостављањем једног блока повећан је више него дупло тако да су му садашње димензије 120 са 250 метара. Једини трг који је одолео оваквим стремљењима је трг у Пожеги, а разлог се првенствено везује за његов облик. Наиме, кружна форма која је условила изградњу блокова са лучним објектима толико је снажна и доминантна, да би њено делимично ремећење проузроковало тоталну девастацију читаве идеје. Та околност је, на срећу, допринела да ова кружна структура пречника 113 метара остане у оквирума у којима је и иницијално изграђена. И други примери кружних тргова код нас (Краљево) и у свету наметнули су се као структуре које не трпе додатну интервенцију, нарочито не ону која би им повећала величину. (Сл. 7)

4. Повећањем величине трга губи се осећај за његову нивелацију

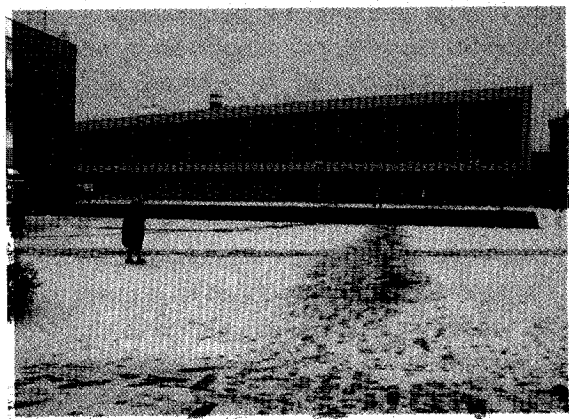
Сл. 5
**Зграда суда и начелства на тргу у
 Горњем Милановцу**
**Court's office building at the square
 in Gornji Milanovac**

Сл. 6
Зграда позоришта на тргу у Ужицу
**Theatre building at the square
 in Uzice**

Сл. 7
Зграда општине на тргу у Пожеги
**Municipal building at the square in
 Pozega**

Сл. 8
Зграда дома културе на тргу у Чачку
**Cultural centre building at the square
 in Cacak**

Сл. 7

Сл. 8

Нивелација простора се појавила као једна од најпожељнијих карактеристика када је у питању жеља да простор градског трга изгледа мањи него што заправо јесте. Међутим, повећањем димензија трга ова карактеристика губи смисао с обзиром да се делимично губи осећај за њено постојање. Резултати анкете спроведени на основу одговора добијених на нивелисаним трговима у Горњем Милановцу и Ужицу потврђују ову констатацију. На питање *"Колика је висинска разлика између горње и доње улице на тргу у Горњем Милановцу"*, само један анкетирани је дао тачан одговор (6 метара),

док је њих 81,58% проценило висинску разлику мањом него што јесте, а њих 15,79% већом него што јесте. Са друге стране, на питање *"Колика је висинска разлика између горње и доње улице на тргу у Ужицу"*, ни један анкетирани није дао тачан одговор (4,5 метара), док је њих 85% проценило висинску разлику мањом него што јесте, а њих 15% већом него што јесте. Просечан одговор анкетираних о висинској разлици трга у Горњем Милановцу је 4,97 метара што је 17,67% мање од тачне вредности, а трга у Ужицу 2,96 метара што је 34.23% мање од тачне вредности. (Сл. 8)

ОБЛИК ТРГА

Иако се основне карактеристике облика трга могу извести из параметара његове величине, као и његовог положаја, може се указати потреба ближег дефинисања форме трга у случајевима када она постаје значајна специфичност која потврђује различитост међу трговима одређене групе. Осим тога, са становишта архитектуре и урбанизма форма је једна од најважнијих и готово доминантних карактеристика објеката или простора у коме се објекти налазе, па је и због тога трг потребно посматрати са становишта форме.

Облик трга у великој мери зависи од карактера града у коме се налази, односно од начина на који је град настао. Ако тргове посматрамо у том контексту онда их генерално можемо поделити у две категорије: тргови геометријски неправилног облика; и тргови геометријски правилног облика.

Прву категорију чине тргови неправилног облика који су углавном везани за ону врсту градова који су настали спонтано. Спонтаним се сматрају градови који су се развијали без учешћа планера и архитектата тј. без икаквих планова и пројеката. Њихов развој био је повезан са свакодневним животом становника и карактеристикама земљишта на коме су се налазили. То је резултирало стварањем градова неправилног облика, који нису геометријски већ органски, и који су у оквиру своје територије формирали кривудавае улице и тргове неправилног облика. Карактеристично за тргове настале у органски формираним градовима је да је њихово обликовање везано за временски дуготрајни процес и да је њихов облик више ствар случаја него планског размишљања.

Насупрот геометријски неправилним, постоје тргови геометријски правилних облика који су настали у планираним градовима. Планирани градови су настали на тај начин што им је одређеним планом конкретно, дефинисана форма која је увек везана за мрежу релативно правилног геометријског облика. У граду који је креиран на тај начин улице су готово увек праве, док се тргови формирају са геометријски правилним облицима.

Некада није лако одредити да ли је град спонтан тј. органски или је настао планирано. Наиме, постоје градови који су накнадно регулисани, што значи да су се извесно време развијали спонтано, да би се у одређеном временском тренутку извршила њихова регулација која је могла, а није морала, да обухвати све делове територије. Тако, постоје градови који представљају комбинацију поменути два приступа.

Када су наши градови у питању, облик градског трга искључиво је везан за начин на који је урбана матрица формирана. Са једне стране, постоје градови који су се спонтано развијали одређено време, да би онда уследила њихова делимична или потпуна регулација. У таквим ситуацијама, као што је случај Чачка и Ужица, градски трг је неправилног геометријског облика који је произашао из комбинације његовог иницијалног облика и његове накнадне планске детерминисаности која се углавном кретала у сфери повећања његове величине.

Са друге стране, имамо градове који су настали у време градооснивачког периода, тј. градове који су од фазе свог настанка планирани. У таквим ситуацијама, као што је случај Горњег Милановца и Пожеге, градски трг је увек правилног геометријског облика и заузима истакнути положај у склопу ортогоналне градске матрице.

Закључци који се односе на облик трга

1. Што је облик трга ближи правоугаоној форми, то је оријентација на њему лакша

Добро је познато да облик градског трга утиче на оријентацију актера који се налазе у његовим физичким оквирима. Резултати анкете су утврдили да што је облик трга ближи правоугаоној форми то је оријентација на њему лакша. На питање *"Како је сваки од 4 трга оријентисан према странама света"*, највише тачних одговора односило се на трг у Горњем Милановцу који је геометријски правилне правоугаоне форме. Од 42 анкетираних, њих 63,15% је милановачки трг правилно оријентисало према странама света. Како облик трга одступа од правоугаоне форме, тако и проценат тачних одговора о његовој оријентацији драстично опада. Тако је трг у Ужицу, чија форма тежи правоугаоној уз одређена одступања, правилно оријентисало само 32,5% од укупног броја анкетираних, што је готово дупло мање него код трга у Горњем Милановцу. Код трга у Чачку, који је неправилног облика и чија форма у многоме одступа од правоугаоне, број тачних одговора је још нижи и износи 11,90%. На крају, показало се да кружна форма доводи до практично потпуне дезоријентације у простору. Наиме, од 42 анкетираних само њих 7,5% се правилно оријентисало на кружном тргу у Пожеги. Као доказ да кружна форма није погодна за оријентацију служи и податак да је на поменуто питање код трга у Пожеги 57,5% испитаника одговорило да не зна како је трг оријентисан, чак ни не покушавајући да дају одговор, што није био случај ни код једног од преостала три примера.

2. Кружна форма у односу на друге доминира у сећањима

Кружна форма се показује као изразито јак и упечатљив мотив који остаје у сећањима оних који су се у таквом простору налазили. Резултати анкете су показали да се кружна форма практично појављује као једини мотив облика по коме је одређени трг препознатљив. На питање *"Чеге се прво сетите када помислите на трг у Пожеги"* од 42 анкетираних њих 65,0% каже да је у питању "кружна форма". Код других тргова, који су различитих облика (било геометријски правилних или неправилних), форма трга се уопште не помиње у одговорима. Тако се анкетирани, када је чачански трг у питању прво сете "зграде дома културе" (30,95%), код ужичког "зграде хотела Златибор" (22,5%), а код милановачког "парка" (39,47%).

3. Облик трга утиче на статичност односно динамичност актера у простору

Облик градског трга у многоме може да утиче на понашање, кретање и деловање корисника у оквирима тог простора. Посматрајући активности анкетираних у време њиховог боравка на анализираним трговима, дошло се до закључка да се они потпуно другачије понашају на кружном тргу у односу на преостала три. Наиме, задатак анкетираних био је да на сваком од поменутих четири трга проведу по 45 минута, анализирајући, скицирајући, фотографишући основне морфолошке карактеристике тих простора. По доласку на тргове у Горњем Милановцу, Чачку и Ужицу активности анкетираних биле су готово идентичне. Истог тренутка су се раздвајали у мање групе које су се кретале у разним правцима, независно једна од друге по читавој површини трга на коме се налазе. Међутим, на тргу у Пожеги активности анкетираних биле су потпуно другачије. По доласку на пожешки трг анкетирани су се груписали у средишњи (централни) део трга са кога се нису померили готово читаво време. Њихово статично понашање, као и неиздвајање из групе може се приписати карактеристикама простора у коме су се налазили. Снага кружне форме утицала је на статичност и концентрацију актера на његов средишњи део, што је јасан доказ да облик простора утиче на понашање корисника у његовим оквирима.

4. Кружна форма има најјаснији централитет

На основу резултата анкете јасно се може закључити да облик трга утиче на изражајност и централитет појединих његових делова. На питање *"Који део трга сматрате најизражајнијим"* анкетирани су давали двојак одговоре. Код тргова у Чачку, Горњем Милановцу и Ужицу анкетирани су као најизражајнији део трга навели просторе који се налазе непосредно уз најзначајније објекте на тргу. Тако, најизражајнијим делом трга у Чачку 83,33% анкетираних сматра плато испред зграде дома културе, најизражајнијим делом трга у Горњем Милановцу 81,75% анкетираних сматра плато испред зграде старог суда, док најизражајнијим делом трга у Ужицу 33,5% анкетираних сматра плато испред зграде позоришта. Код трга у Пожеги међутим, анкетирани су се у највећем броју определили за средишњи простор трга. Наиме, њих 37,5% сматра да је најизражајнији део трга његов централни део. Свакако да је овоме допринела сама форма трга

живну тачку од посепног интереса. За друге стране, мора се напоменути да кружна форма не пружа баш идеалне услове за постављање значајног објекта у њеним оквирима, што се сигурно одразило и на тргу у Пожеги, чиме је још већи значај дат његовом централном делу.

ЗАКЉУЧАК

Јасно је да се било који урбани простор може сматрати квалитетним само у случају када у њему постоји изражени склад између физичких и нефизичких аспеката. То правило свакако важи и за градски трг. Структура градског трга, због свог значаја и симболичке вредности, пре свега у склопу целокупне морфологије града, представља једну од најзначајнијих обликовних детерминанти. Ради тога је физички простор градског трга ставан односно непромењив за разлику од активности које се у физичким оквирима испољавају.

Елементи физичке структуре градског трга, у том смислу, имају задатак да утичу на усклађивање активности људи на простору трга, чиме би се постигла равнотежа између облика физичке структуре и присутних активности.

Имајући у виду наведене чињенице, може се сматрати да морфолошке карактеристике градског трга имају огроман утицај на његову сагледивост и препознатљивост. Нажалост, када је у питању наша средина, тај утицај је углавном у негативном контексту. Један од начина да се ово стање унапреди јесте могућност да се изврши одређена трансформација градских тргова према принципима који су произашли из претходне анализе, а који би обухватили: смањивање раскорака између вредности архитектонског оквира трга и композиције градског плана у коме се трг налази; повећање степена урбане развијености градског трга; раздвајање функције парка од простора градског трга; смањење површине трга; стварање предуслова за бољу прихватљивост градског трга.

На тај начин би сагледивост и препознатљивост простора градског трга у нашој средини попримили карактеристике квалитативног унапређења, што би допринело и разумевању феномена градског трга уопште.

ЛИТЕРАТУРА

1. Blumenfeld, H. (1953) Scale in Civic Design, *Town Planning Review* 24:1.
2. Delson, R.M. (1979) New Towns For Colonial Brazil, *PhD dissertation*, Syracuse, Syracuse University.
3. Hegemann W. and Elbert Peets. (1988) *The American Vitruvius: An Architects' Handbook of Civic Art*, New York, Princeton Architectural Press.
4. Kostof S. (1992) *The City Assembled: The Elements of Urban Form Through History*. Boston, A Bulfinch Press Book: Little, Brown and Company.
5. Шимко, В. Т. (1990) *Архитектурное формирование городской среды*, Москва, ВЦСПА школа.
6. Tobriner S. (1982) *The Genesis of Noto*, London.
7. Vitruvius Pollio M. (1951) *Витрувијевих десет књига о архитектури*, Сарајево, Свјетлост.
8. Зите К. (1967) *Уметничко обликовање градова*, Београд, Грађевинска књига.

* др Владан Ђокић, арх.
Архитектонски факултет Београд